

Иван Ђокић,

асистент-приправник Правног факултета Универзитета у Београду

КРАЈЊА НУЖДА У КРИВИЧНОМ ЗАКОНИКУ

Увод

За разлику од нашег ранијег кривичног законодавства које је садржало непотпуну и декларативну одредбу о појму кривичног дела Кривични законик у члану 14 даје објективно-субјективни појам кривичног дела: *кривично дело је оно дело које је законом предвиђено као кривично дело, које је противправно и које је скривљено.*¹

Овако одређен општи појам кривичног дела нема само начелни, теоријски значај, *већ представља и полазни општи основ за решавање конкретних случајева у примени кривичног права.*² Оствареност свих обавезних општих елемената је неопходан услов да се једно људско понашање сматра кривичним делом, недостатак било ког од елемената делу одузима карактер кривичног а *утврђивање кривице логички исходи из утврђивања да је учињено неправо.* Тек када се утврди да је остварена радња која је у закону предвиђена и противправна – прелази се на испитивање да ли се учињено неправо

¹ Према раније важећем ОКЗ-у кривично дело је дефинисано као друштвено опасно дело које је законом одређено као кривично дело и чија су обележја одређена законом (члан 8 став 1 ОКЗ). Поред тога што ова одредба не спомиње противправност и кривицу као неспорне елементе, у појам кривичног дела уноси и спорно материјално обележје – друштвену опасност.

² З. Стојановић, *Кривично право – општи део*, Београд, 2006, стр. 100.

учиниоцу може и субјективно урачунати.³ Приликом решавања конкретних случајева у пракси мора се проћи кроз ове четири фазе приликом утврђивања постојања кривичног дела. Најпре се испитује да ли једна радња испуњава услове који се захтевају за кривично-правни појам радње, затим да ли је та радња у кривичном закону одређена као кривично дело, да ли је противправна и тек на последњем нивоу да ли је скривљена, може ли се уписати у грех учиниоцу.

Један од елемената без ког нема кривичног дела је противправност људске радње, тј. њоме се мора кршити норма неког правног прописа. Међутим, постоје схватања која противправност не сматрају самосталним елементом у појму кривичног дела већ је подводе под предвиђеност у закону.⁴ На другој страни промишљања о значају и месту овог елемента у појму кривичног дела стоје схватања о противправности као елементу који у себи обухвата и предвиђеност у закону, односно мишљење да противправност представља нешто више од обавезног обележја кривичног дела и да одражава његову суштину.

Ипак, неопходно је да се и противправност, поред предвиђености дела у закону, унесе у појам кривичног дела као конститутивни елемент, јер иако предвиђеност дела у закону заснива противправност и по правилу је радња која је у закону одређена као кривично дело и противправна, могуће су и ситуације у којима постоје сва обележја бића кривичног дела а да њега нема, јер постоји неки од основа који искључује противправност у конкретном случају. Наиме, постоје одређени основи (општи и посебни) који искључују противправност и код оних понашања која су у закону предвиђена као кривична дела. На пример, није свако лишавање живота кривично дело убиства (оно које је извршено у нужној одбрани, код извршења смртне казне и др).⁵ Дакле, разлог за увођење противправ-

³ И. Вуковић, *Важне новине у одређењу општег појма кривичног дела у Предлогу кривичног законика Србије*, у: Казнено законодавство: прогресивна или регресивна решења, Будва, 2005, стр. 97.

⁴ Најпознатије од тих схватања је теорија о тзв. негативним обележјима бића кривичног дела.

⁵ З. Стојановић, *наведено дело*, стр. 98.

ности, поред предвиђености у закону радње као кривичног дела, налази се у чињеници постојања основа који анулирају кривично дело преко искључења противправности. Практично овде се противправност одређује на негативан начин па се сматра да је противправно оно понашање неког лица за које у конкретном случају не постоји неки од законских основа који искључују постојање кривичног дела.⁶ Наиме, могуће је да неко чињење или нечињење човека испуни све елементе бића кривичног дела одређеног у закону, али да у конкретном случају кривичног дела нема, јер постоји околност која искључује противправност или друштвену опасност дела (или и једно и друго). Дакле, основи који искључују постојање кривичног дела *једно иначе забрањено и друштвено опасно понашање чине дозвољеним и друштвено прихватљивим.*⁷

Општи основи предвиђени Кривичним закоником који искључују противправност у нашем кривичном праву су: дело малог значаја (члан 18 КЗ), нужна одбрана (члан 19 КЗ) и крајња нужда (члан 20 КЗ).

Институт крајње нужде у Кривичном законнику

Док је институт нужне одбране био познат и праву античких држава, крајња нужда, као други вид стања нужде тековина је модерних кривичних законодавстава. Овде се мисли на крајњу нужду као општи институт кривичног права, јер се још од римског права признавало дејство, али само појединим случајевима крајње нужде. Разлог за овако одоцнело увођење крајње нужде у систем кривичног права лежи у тешкоћи разграничења ситуација у којима право долази у сукоб са правом. Док код нужне одбране учинилац одбија истовремени противправни напад и нападачевом неправу одговара правом на одбрану од неправу, дотле код крајње нужде постоји сукоб правно заштићених интереса, а лице које се налази у таквом стању отклања опасност по своје или туђе добро повредом добра *трећег, неучеству-*

⁶ Д. Јовашевић – Т. Хашимбеговић, *Основи искључења кривичног дела*, Београд, 2001, стр. 12.

⁷ М. Бабић, *Крајња нужда у кривичном праву*, Бања Лука, 1987, стр. 7.

јућег лица.⁸ Управо та околност основ је многих опречних мишљења и размимоилажења у теорији о оправданости, правној природи, дејству и другим питањима везаним за крајњу нужду.

За свој настанак и развој крајња нужда у многоме дугује увођењу принципа субјективне наместо објективне одговорности у кривично право. Док се код објективне одговорности одговара за проузроковано дело, и не води се рачуна о свести и вољи учиниоца, дотле принцип субјективне одговорности налаже различито поступање са учиниоцима у зависности од тога да ли је дело учињено свесно и вољно или не. С обзиром да стање нужде у многоме може утицати на свест и вољу, било је потребно ову околност правно уважити и *другачије третирати повреде туђих добара и интереса у стању нужде од оних повреда које су се догодиле у обичним ситуацијама*. Што је штета која је пријетила била већа од оне која је настала извршењем дјела у крајњој нужди, била је очигледнија и потреба да се ти случајеви одговорности процјењују другим мјерилима.⁹

Околности које забрањено дело претварају у допуштено с обзиром на стање нужде у ком се нашао учинилац јесу нужна одбрана и крајња нужда. Реч је о ситуацијама у којима је извесно добро у опасности која се отклања радњом која испуњава све елементе бића неког, у закону одређеног, кривичног дела. Међутим, случајеви нужне одбране и крајње нужде, иако слични, имају и доста разлика. Док код нужне одбране постоји сукоб права са неправом (заштићено добро лица које је нападнуто и противправни напад) а учинилац опасност отклања повредом нападачевог добра, дотле код крајње нужде постоји деликатнија ситуација, јер је реч о сукобу субјективних права, *оног које је угрожено и које се спасава и оног којег треба жртвовати ради спаса добра које је у опасности*,¹⁰ а учинилац опасност отклања повредом добра трећег, *невиног лица*.¹¹ Управо због тога што се акт заштите добра код крајње нужде оства-

⁸ Исто, стр. 16.

⁹ Исто, стр. 24.

¹⁰ Ф. Ваџић, *Krivično pravo – opći dio*, Zagreb, 1986, стр. 215.

¹¹ М. Радовановић, *Кривично право СФРЈ*, Београд, 1975, стр. 103.

рује задирањем у права лица које са проузрокованом опасношћу није ни у каквој вези услови који се траже су строго постављени.

Крајња нужда је у нашем праву основ искључења постојања кривичног дела. Према КЗ-у *није кривично дело оно дело које је учињено у крајњој нужди.*¹² Овакву одредбу познавао је и КЗ из 1951. год; пре тога по КЗ-у из 1929. год. крајња нужда је била основ који искључује кажњивост, што је било у складу са тада важећом теоријом, док је по КЗ-у из 1947. год. била основ искључења кривичне одговорности.

Према законској дефиницији: *крајња нужда постоји кад је дело учињено ради тога да учинилац отклони од свог добра или добра другог истовремену нескривљену опасност која се на други начин није могла отклонити, а при том учињено зло није веће од зла које је претило.*¹³

Из овакве одредбе следи да крајња нужда *резултира из два стања: стања опасности и стања нужде да се отклони опасност.*¹⁴ Међутим, ова два стања као два незаобилазна елемента нису сама по себи довољна већ морају задовољити неколико, кумулативно постављених услова.

Опасност се дефинише као *стање у коме је неко добро угрожено и према околностима конкретног случаја постоји непосредна могућност да оно буде повређено.*¹⁵ У теорији кривичног права ни око појма опасности не постоји сагласност. По једном мишљењу опасност је имагинаран појам, не постоји као реалан феномен. Ако је мо-

¹² КЗ члан 20 став 1.

¹³ КЗ члан 20 став 2. Разлика у законском појму крајње нужде у односу на ранију одредбу члана 10 став 2 ОКЗ-а је у јаснијем одређивању добра које може бити предмет заштите како би се спречила могућност неоправданог сужавања примене овог института само на случајеве када учинилац отклањањем опасности штити живот, тело, част, односно неко строго лично добро, јер је неспорно да је крајња нужда дозвољена у односу на било које правом заштићено добро (уместо услова *од себе или другог* сада стоји *од свог добра или добра другог*).

¹⁴ Љ. Јовановић, *Кривично право I – општи део*, Београд, 1995, стр. 146.

¹⁵ З. Стојановић, *наведено дело*, стр. 148.

гућа повреда неког добра она ће неизоставно и настати, а ако није настала значи да није била могућа. По другом мишљењу опасност је објективно постојећи, реалан појам. Опасност не значи увек и неизбежност повреде неког добра, могућност не носи собом потпуну извесност, па иако постоји висок степен вероватноће да ће повреда наступити то се не мора десити, могуће је да повреда не настане или да се деси на неком другом добру. Различита мишљења постоје и око јако важног питања мерила за процену постојања опасности. Једно становиште налаже примену строго објективног критеријума. На питање да ли је опасност постојала или не одговор могу дати само стручна лица, способност процене опасности од стране просечног човека се не узима у обзир. Друго становиште ублажава објективни критеријум субјективним мерилем, а наиме, у процени треба поћи од објективног а завршити субјективним разлогом, узимајући у обзир *могућност процене опасности просечног човека, али у уобичајеним животним ситуацијама и околностима*.¹⁶ Најзад, опасност може бити различитог интензитета те се тражи одређени степен вероватноће повређивања неког добра да би се могло говорити о опасности која оправдава крајњу нужду. Обична опасност, обична нужда је нешто што човек мора подносити. Тек већа опасност може оправдати човјеков захват у туђа добра ради спашавања себе и свога добра.¹⁷ Међутим, питање границе између обичне опасности и опасности већег степена се не може решити апсолутним критеријумом већ се процена мора заснивати на околностима конкретног случаја.

Док је код нужне одбране носилац опасности у виду противправног напада искључиво човек, код крајње нужде постоји више извора опасности. Опасност може потицати од природних сила (поплава, земљотрес), животиња (напад пса), ствари (покварена машина), човека (опасност створена у саобраћају).

Услови који се везују за опасност и који морају бити кумулативно испуњени су: 1) опасност треба да је управљена на повреду неког правног добра, 2) да је истовремена, 3) нескривљена и 4) стварна.

¹⁶ Д. Јовашевић – Т. Хашимбеговић, *наведено дело*, стр. 107.

¹⁷ Ф. Ваџић, *наведено дело*, стр. 216.

1) Нема опасности ако ова не угрожава неко правом заштићено добро. Опасност која не пријети никоме и ничему не може засновати стање крајње нужде.¹⁸ У погледу добара којима може претити опасност и која се могу штитити у крајњој нужди наше законодавство не поставља никаква ограничења, као што је случај и са добрима која се могу жртвовати. Начелно, свако правно добро може бити предмет заштите и на штету било ког добра се та заштита може вршити, али најчешће су то основна добра: живот, телесни интегритет, слобода, имовина. Нека законодавства, изграђена на темељу диференцирајућих теорија,¹⁹ познају другачија решења. Тако, код крајње нужде која искључује кривицу ограничење постоји у погледу добара подобних за заштиту (лична добра), док код оних која могу бити повређена не постоји никакво ограничење. Супротно, код крајње нужде која искључује противправност ограничавају се добра која могу бити повређена (живот не може бити повређено добро). Наше право дозвољава како заштиту својих, тако и заштиту добара која припадају другим лицима (тзв. нужна помоћ). Није потребан неки однос (сродства, итд.) између лица чије се добро налази у опасности и оног ко отклања ову опасност.²⁰

2) Само истовремена опасност рађа право на крајњу нужду. Прошла (минула) опасност као и она која је јако удаљена не оправдава повреду туђих правних добара. Овим условом *одређују се временске границе, односно временски оквири крајње нужде, тј. момент стицања права за предузимање дјелатности управљених на повреду туђих правних добара, као и момент престанка тог права.*²¹ Без истовремености институт крајње нужде изгубио би своју

¹⁸ М. Бабић, *наведено дело*, стр. 118.

¹⁹ С обзиром да крајња нужда обухвата врло сложене и различите ситуације у теорији су се јавила мишљења (тзв. диференцирајуће теорије) да је немогуће све те случајеве обухватити једном јединственом одредбом и да би различите ситуације крајње нужде требало друкчије правно вредновати. Због тога нека законодавства, попут немачког, познају две врсте крајње нужде, једну која искључује противправност и другу која искључује кривицу.

²⁰ Ј. Таховић, *Коментар кривичног законика*, Београд, 1956, стр. 97.

²¹ М. Бабић, *наведено дело*, стр. 93.

суштину, упад у туђи правно заштићени домен може се правдати само ако опасност непосредно прети, ако је јако близу да неодложно налаже противмере.

Сматра се да истовременост постоји када је опасност настала и све док траје. Већинско мишљење под истовременом сматра и ону опасност која непосредно предстоји. Међутим, код одређивања непосредно претеће опасности постоје различити ставови. По једној варијанти она постоји само ако је опасност врло близу тако да се сваког тренутка може очекивати повреда заштићеног добра. По другом мишљењу опасност која непосредно предстоји се нешто шире схвата, јер постоји не само кад је опасност непосредно блиска, већ и кад се јавља неизбежном, тако да не трпи никакво одлагање у предузимању мера заштите. Поједини наши аутори се критички осврћу на појам истовремености како је употребљен у одредби члана 20 став 2 КЗ-а, јер није у складу са владајућим ставом да и опасност која непосредно предстоји, под одређеним условима, даје право на крајњу нужду.

3) Опасност не сме бити скривљена. Смисао овог услова је да нема право на крајњу нужду лице које је умишљајно или нехатно изазвало опасност, па ову отклања повредом туђег добра. У таквом случају његово дело је противправно и кривично дело неће бити искључено, међутим ако је опасност скривљена нехатно учинилац се може блаже казнити.

Два питања око овог услова су посебно спорна. Најпре, да ли скривљеност, тј. учиниочева свест треба да обухвати само опасност или поред ове и чињеницу да ће се опасност отклањати повредом туђег добара? Друго питање ставља под лупу оправданост нескривљености као неопходног услова крајње нужде.

Једни аутори сматрају да нескривљеност подразумева психички однос само према опасности. Тако Срзентић-Стајић-Лазаревић наводе да *лице чијом је кривицом, а то значи са умишљајем или из нехата, проузрокована опасност за правно добро не може се позивати на крајњу нужду ако у спасавању свог правног добра повре-*

ди туђе добро.²² Други, пак, траже да скривљеност постоји и према другом елементу крајње нужде, отклањању опасности. Тако Срећко Зуглиа, *очито није довољно за кривњу већ то, што је угрожени предвидео или могао предвидети опасност, него треба још то, да је предвидео или могао предвидети да ће се из опасности моћи спасити само повредом туђег правног добра.*²³ Друкчије је мишљење Милоша Бабића, *за скривљеност је одлучујуће да је учинилац био вин у односу на чињеницу да његово понашање може проузроковати опасно стање из кога може произаћи повреда одређених добара.*²⁴ Дакле, не тражи се да је учинилац вин и у односу на чињеницу да се опасност коју је он проузроковао може отклонити само повредом туђих добара.²⁵

Питање оправданости уношења услова нескривљености у појам крајње нужде такође је поделило мишљења. По једном, нескривљеност није нужан елемент, јер за оног ко је у опасности није одлучно да ли се у њој нашао својом кривицом већ како да се из ње избави. Овај став се не може аргументовано бранити, јер би отворио широм врата могућим злоупотребама овог института, а нарочито би остао некажњен онај ко се крајњом нуждом послужи да би остварио унапред планирано кривично дело. Друго мишљење нескривљеност опасности узима као неопходан елемент појма крајње нужде, јер не би имало разумног оправдања за постојање установе крајње нужде ако би се са одобравањем гледало на поступке лица које повредом туђих штити сопствене интересе у ситуацији коју је само скривило. Међутим, истицање услова нескривљености оправдано је у већини случајева, али праведност може налагати да се призна постојање крајње нужде и у случају опасности скривљене од стране лица које у нужди поступа (нпр. неко је својом кривицом довео у опасност свој живот па се спасава повредом туђе имовине). Ово стога што се крајња нужда

²² Н. Срзентић, А. Стајић, Љ. Лазаревић, *Кривично право – општи део*, Београд, 2000, стр.146.

²³ Наведено према М. Томановићу, *Нужна одбрана и крајња нужда*, Београд, 1995, стр. 152.

²⁴ М. Бабић, *наведено дело*, стр. 109.

²⁵ Исто.

односи на врло хетерогене ситуације, па отуда и захтеви за друкчијим правним третманом различитих ситуација. Што се тиче нескривљености стања нужде у ситуацијама нужне помоћи (неко лице отклања опасност од туђих добара), иако постоје мишљења да је битна нескривљеност угроженог лица, исправно је узети да опасност не сме бити скривљена од стране учиниоца дела.

Скривљена опасност је она због које се неко лице може прекорити, која се може приписати умишљају или нехату тог лица и од ње треба разликовати изазвану али нескривљену опасност. Изазвана је она опасност која је последица случаја и она даје право на крајњу нужду (у литератури се наводи пример лица које баца опушак на место где је неко просуо какву запаљиву течност за коју оно није знало, а није ни било дужно нити је могло знати и тиме изазове пожар, у ком случају му је дозвољено право на крајњу нужду).

4) Опасност мора бити стварна. Објективно гледано опасност треба да постоји као реалност, да прети повредом неком добру, или да непосредно предстоји. Опасност која не постоји, али за коју неко лице држи да је настала или непосредно прети не заснива право на крајњу нужду. Реч је о заблуди тог лица, тзв. путативној (уображеној) крајњој нужди која се решава у оквиру кривице, помоћу института стварне заблуде.

Други неопходан елемент за постојање крајње нужде је отклањање опасности. То је заправо друга страна крајње нужде.²⁶ Отклањање опасности се састоји у предузимању радње којој је циљ заштита и очување добра које је у опасности. Тражећи излаз из стања опасности, учинилац овој даје сасвим други правац усмеравајући је са једног на друго правно добро радњом којом су остварена обележја неког кривичног дела али које с обзиром на стање нужде неће постојати. Отклањање опасности се може вршити на тај начин што се повређује добро од кога долази опасност – тзв. дефанзивна крајња нужда (неко убије пса који га је напао). У случају да се као носилац опасности у виду противправног напада појављује човек а опасност се отклања повредом нападачевог добра радиће се о нужној одбра-

²⁶ Исто, стр. 130.

ни а не о крајњој нужди. Чешћи су случајеви у којима се опасност отклања повредом добра које припада лицу које не суделује у опасности и од кога претња повреде не долази – тзв. агресивна крајња нужда (пример који се у уџбеницима често наводи, тзв. случај *Mignonette*, где су два морнара, бродоломца, у чамцу за спасавање убили младог морнара како би преживели). Некада се и пропуштањем дужног чињења може штитити одређено добро (непријављивање кривичног дела или учиниоца).

Услови отклањања опасности су: 1) да се она на други начин није могла отклонити осим вршењем радње којом су остварени сви елементи неког кривичног дела, 2) да учињено зло није веће од зла које је претило.

1) Први услов који се везује за отклањање опасности тражи да се опасност на други начин није могла отклонити. Учињена радња (заштита једног на штету другог добра) с обзиром на околности конкретног случаја била је неопходна, једино могућа. Другог излаза из стања опасности није било. Дакле, *или да страда особа или добро које је у опасности, или да се они спасу повредом добара друге особе (tercium non datur)*.²⁷ Услов неопходности садржан је у самом називу института – *крајња* нужда и овај институт не може наћи своје оправдање без њега. Наиме, код крајње нужде постоји сукоб права са правом, у колизији су два или више правно заштићена интереса, а заштита од опасности се чини повредом права лица које опасност није изазвало. Дакле, у крајњој нужди колидирају правна добра која начелно уживају подједнаку правну заштиту и жртвовање једног има смисла само ако се на тај начин спашава ово друго и ако није било друге могућности за спашавање.²⁸ Ако је било могуће опасност отклонити без повреде туђих права нема места крајњој нужди, нпр. бежањем, дозивањем у помоћ. Готово да нема аутора који би негирао оправдање постојања овог услова. Разлике изазива једино одређење и дефинисање граница саме неопходности, тј. шта се подразумева под немогућношћу отклањања опасности на други начин. Доминантно мишљење дело у крајњој нужди оправдава само

²⁷ F. Ваџић, *navedeno delo*, стр. 217.

²⁸ M. Бабић, *navedeno delo*, стр. 132.

ако је оно било једино средство за заштиту неког добра, једини излаз, *ultima ratio*. Други аутори истичу да не треба овај услов стриктно везивати за само један могући пут, већ, иако може бити више могућих средстава заштите *битно је да нема таквог које уопште не причињава штету*.²⁹

Још на једно питање потребно је дати одговор. Да ли је, ако је већ повреда туђих права била неопходна, нужно да је изабрана повреда мање вредног? Владајући и једино прихватљив став је да је потребно у највећем штедети туђе вредности и гледати да штета буде што мања. Друкчији је став оних аутора који се задовољавају тиме да је учињена штета мања од оне која је претила.

Процена неопходности дела крајње нужде се мора вршити с обзиром на свеукупност околности сваког случаја водећи рачуна како о објективним тако и субјективним разлозима, а нарочито о могућности избора самог учиниоца у датим околностима.

Ако је опасност било могуће отклонити на други начин а не повредом туђег добра, а учинилац је држао да се опасност не може другачије елиминисати радиће се о путативној (уображеној) крајњој нужди.

2) Отклањање опасности треба да се врши повредом правног добра које није веће вредности од добра које се заштићује.³⁰ Из већ наведеног сукоба права са правом који постоји код крајње нужде изводи се и овај услов пошто се претња повреде отклања на уштрб добра лица које, по правилу, нема никакве везе са настанком опасности, потребно је поставити захтев за извесном сразмером (еквиваленцијом) између заштићеног и жртвованог добра. Управо то што се ради о нарушавању неутралних правних добара, објашњава неопходност да повријеђени интерес не смије бити значајнији од заштићеног.³¹ Према законској дефиницији, учињено зло не сме бити веће од зла које је претило. Овако одређен овај услов покрива две ситуације. Прва се односи на случајеве у којима се заштита добра веће вредности остварује жртвовањем добра мањег значаја (нпр. заштита

²⁹ Исто, стр. 134.

³⁰ Б. Чејовић, *Кривично право – општи део*, Београд, 2002, стр. 178.

³¹ М. Бабић, *наведено дело*, стр. 146.

живота повредом нечије имовине). Друга је ситуација кад се спас једног добра тражи у повреди исто тако вредног добра (спасавање сопственог живота лишавањем живота неког другог лица). Све до Новеле КЗ-а из 1959. год. ово питање је било постављено на принципу заштите претежнијег интереса – оно које је учињено морало је бити мање од оног које је претило. Новела је напустила овај принцип и крајњу нужду проширила и на случајеве сукоба једнаковредних добара

Сразмерност, која код крајње нужде мора постојати (код нужне одбране није изричито одређена) рађа и неопходност мерила за процену вредности добара у сукобу. Иако се сматра да је повреда нематеријалних добара (живота, тела, части) већа од повреде материјалних (имовине) и да је теже накнадива повреда материјалних добара већа од лакше накнадиве повреде истог добра, ово је врло сложено питање. Наиме истиче се да је некакав апсолутни критеријум, ранг добара, немогуће дати. Како одредити нпр. тај однос ако су у колизији част и имовина, слобода и имовина, имовина и тјелесна повреда, добра појединца према добрима заједнице.³² Тешкоће нису избегнуте ни у случају сукоба добара исте природе. У теорији се предлаже више могућих решења. Према једном мерило је висина казне у кривичном закону, те су вреднија она добра која су заштићена већом казном. Међутим, ни овај принцип не може апсолутно задовољити, јер врста и висина казне не зависе само од вредности добра које се штити, већ и од низа других околности (степен кривице, начин извршења, средства извршења...). Правна добра би се према висини казне предвиђене у закону могла и апсолутно поредити, али у конкретним приликама ипак се висина стварно изречене казне може мијењати и кретати унутар предвиђених граница, па стога висина казне предвиђене у закону не може бити критериј вредности правних добара.³³ Друго схватање подвлачи релативност сваког покушаја рангирања добара по значају и указује да је потребно дати само начелне, опште смернице, којих ће се судови при-

³² F. Vačić, *navedeno delo*, str. 218.

³³ В. Воук, *Једно мишљење о проблему крајње нужде*, Правни живот 1-2, Београд, 1958, стр. 18.

државати приликом оцене сразмере између сачуваног и повређеног добра (лишавање живота се само изузетно може дозволити; имовина је мање вредна од живота). Треће гледиште налаже примену мерила које је дао законодавац, као основног, полазног, али коригованог знањем и савешћу судије у сваком случају где *се одговор не може добити из закона*.³⁴ У теорији се указује и да за услов сразмере није довољно утврдити само вредност добара у питању, већ да се у обзир морају узети све околности конкретног случаја.

Све у свему, услов да учињено зло није веће од оног које је претило, иако праћен тешкоћама око утврђивања његовог постојања, неопходан је да би, у садејству са осталим условима, дело учињено у крајњој нужди било друштвено прихватљиво и оправдано. Крајњом нуждом се ионако легализује упад у сферу приватности невиног лица, па би тај упад без овог услова био неограничен, права и слободе појединца трпеле би повреду већих размера од оне која се изузетно толерише.

Спорно питање у вези са отклањањем опасности је да ли је потребно да је учинилац свестан опасности и да је вољно отклања? Док једни аутори уопште не спомињу овај субјективни елеменат, други наглашавају да је потребно да је учинилац дјело предузео *ради* отклањања опасности, односно *ради* заштите угрожених правних добара, (Бабић, *нав. дело*, стр. 164). По Бачићу *тражи се воља за спасавање. То не би био случај ако би нпр. особа А из бијеса разбила прозор особе Б и тиме је спасила од смрти, јер је та особа спавала у соби у коју је улазио плин*, (Бачић, *нав. дело*, стр. 218). Аутори који истичу неопходност и психичког односа учиниоца према свом делу овај закључак изводе из законске одредбе према којој крајња нужда постоји када је дело учињено *ради тога* да учинилац отклони од себе или другог истовремену, нескривљену опасност... Међутим, и ту се разилазе по питању да ли је довољно да је учинилац само свестан стања нужде или је потребно да ког њега постоји и воља за спасавање добра у опасности. Ово питање које се поставља и код нужне одбране треба решавати на начин који ће захтевати његово постојање код учиниоца, *јер радња која се предузима у циљу да се*

³⁴ М. Бабић, *наведено дело*, стр. 151.

*изврши неко кривично дело а не да се отклони опасност представља противправну радњу.*³⁵

Прекорачење граница крајње нужде (ексцес) постоји ако је учинилац, отклањајући од себе или другог истовремену, нескривљену опасност, која се на други начин није могла отклонити, нанео повреду добру које је већег значаја од добра које је штитио, као и кад је учинио *већу повреду од оне која је била нужна и неопходна за отклањање опасности.*³⁶

Како се види, крајња нужда не постоји, јер није задовољен услов сразмере тј. да учињено зло није веће од зла које је претило, другим речима границе које поставља овај услов су прекорачене. Да би постојало прекорачење граница крајње нужде потребно је да буду испуњени сви услови *како на страни опасности тако и отклањања опасности,*³⁷ али се учинилац није кретао у оквирима које поставља услов сразмере, учинио је веће зло од оног које је претило.

Слично као и код нужне одбране у овом случају постоји кривично дело и учинилац одговара за оно, што је учињено преко границе крајње нужде по општим прописима.³⁸ Међутим, прекорачење граница крајње нужде је околност која има утицаја на кажњивост, на ублажавање, односно на ослобођење од казне. Додуше, у науци и око тог питања постоје супротна гледишта. По једном, прекорачење граница крајње нужде нема дејства на кажњивост. При том се полази од разлике која постоји између крајње нужде и нужне одбране. Прекорачењу се признаје дејство само код нужне одбране, зато што овде опасност долази од човека у виду противправног напада који се одбија од стране лица у нужној одбрани повредом самог нападача. Дакле, у сукобу права са неправом предност се увек даје праву па чак иако је ово прекорачено. Код крајње нужде опасност се отклања нарушавањем добара *једног трећег, незаинтересованог ли-*

³⁵ Видети З. Стојановић, *наведено дело*, стр. 146.

³⁶ Ј. Таховић, *наведено дело*, стр. 99.

³⁷ Љ. Лазаревић, *Кривични закон СРЈ са краћим коментаром*, Београд, 1999, стр. 32.

³⁸ М. Радовановић, *наведено дело*, стр. 105.

ца.³⁹ Према једном ставу, *право интересе других лица не треба да респектује у мањој мери него интересе лица које се налази у стању нужде, с обзиром да чин крајње нужде никад није управљен на отклањање неправда.*⁴⁰ Друго гледиште истиче да као и код нужне одбране и код крајње нужде постоји опасност која врши притисак на психичко стање учиниоца, који није увек у стању да оцени границу дозвољеног поступања, па и право мора да води рачуна о тој околности, која иако не искључује противправност и кривично дело постоји, треба је узети у обзир приликом одмеравања казне.

Наше законодавство прихвата другу теорију. Наиме, учинилац који је прекорачио границе крајње нужде може се блаже казнити, а ако је прекорачење учињено под нарочито олакшавајућим околностима, може се ослободити од казне.⁴¹ У првом случају суд је везан ограничењима из члана 57 КЗ-а и не може казну неограничено ублажити, док у другом случају пошто учиниоца може и ослободити од казне, а у складу са принципом – ко може више може и мање – казну може ублажити и мимо ограничења из члана 57. При том се члан 20 став 3 односи само на тзв. интензивни ексцес, на повреду принципа сразмере како је напред наведен. Екстензивни ексцес тј. непоштовање временског оквира (учинилац отклања опасност која нити постоји, нити непосредно предстоји, односно која је већ прошла) нема утицаја на кажњивост, јер у таквим случајевима нема стања нужде.

Међутим, изрицању казне и могућношћу коришћења основа за ублажавање и ослобођење од казне има места само ако се утврди кривица учиниоца тј. ако постоји кривично дело у објективно-субјективном смислу. Неће моћи бити кажњен учинилац дела у прекорачењу крајње нужде ако је *услед опасности и под дејством ове код њега настало неко стање привремене душевне поремећености, нарочито стање тренутне помућености свести, што није тако ретко, нарочито ако је био у питању његов живот или тело,*⁴² јер у том случају није урачунљив. За кривичну одговорност, поред ура-

³⁹ М. Бабић, *наведено дело*, стр. 177.

⁴⁰ Исто.

⁴¹ КЗ члан 20 став 3.

⁴² Ј. Таховић, *наведено дело*, стр. 99.

чунљивости, потребно је да се дело може приписати кривици учиниоца, код њега мора постојати умишљај или нехат у односу на повреду коју је учинио. Ако је повреда учињена из нехата, кривична одговорност постоји само ако се иначе одговара за нехатно извршење таквог кривичног дела.⁴³ Кривица може бити искључена и ако се учинилац налазио у неотклоњивој стварној заблуди (нескривљена заблуда, која се не може приписати ни нехату учиниоца). Ако се ради о отклоњивој заблуди (она која се може приписати нехату учиниоца) учинилац ће бити одговоран само ако се кажњава и за нехатно извршење тог кривичног дела. У свим тим случајевима проблем се решава применом општих правила о кривици, а не применом одредбе о крајњој нужди.

Коначно, пошто је нехат блажи облик кривице и невољни деликт, законодавац предвиђа могућност блажег кажњавања лица које је нехатно скривило опасност из које је излаз пронашло у повреди туђег добра.

Крајња нужда је општи институт кривичног права и начелно се њоме може користити било које лице у односу на било које кривично дело, под претпоставком да су испуњени сви законом одређени услови. Међутим, од овог општег правила постоји изузетак, јер је појединим лицима законодавац искључио могућност позивања на крајњу нужду. Наиме, према члану 20 став 4 КЗ-а нема крајње нужде ако је учинилац био дужан да се излаже опасности која је претила. Кад је учинилац био дужан да се изложи опасности фактичко је питање које ће суд решавати у сваком конкретном случају, али је битно да ова обавеза за неко лице произлази из одређеног правног односа у коме се оно налази. Основ правног односа може бити закон (дужност милиционера да се изложи опасности), професионална дужност (дужност лекара да пружи помоћ лицу, иако постоји опасност по његово здравље, тј. могућност да се и сам разболи од болести коју лечи), уговор (дужност лица да чува неки објекат) итд. Дакле, ради се о лицима која обављају ризичне послове, где сама природа посла носи собом опасност и дужност жртвовања сопствених добара у отклањању опасности. То су заправо лица која су дужна да у обављању послова и задатака поступају по посебним прави-

⁴³ Исто.

лима са нужном и повишеном опрезношћу, јер су управо прихватајући те послове и задатке истовремено прихватили ризик да се и сами (са својим добрима, па, чак и својим животом) нађу у опасној ситуацији.⁴⁴

Међутим, ни обавеза излагања опасности није апсолутна, *тако ова лица нису дужна да се излажу опасности онда када је према околностима конкретног случаја сасвим извесно да ће доћи до њихове смрти.*⁴⁵ Тако и Бачић, *не треба тражити од ових особа саможртвовање до уништења, не треба тражити да излагање опасности води у сигурну смрт.*⁴⁶ Тако ни лицима која су дужна да се излажу опасности позивање на крајњу нужду није увек искључено, већ треба ценити да ли је таква обавеза постојала у конкретној ситуацији у којој су се нашао ова лица и у односу на одређену опасност.⁴⁷

Закључак

Крајња нужда је поред нужне одбране други вид стања нужде који понашање које би при редовним околностима представљало кривично дело чини дозвољеним и друштвено прихватљивим. Међутим, за разлику од нужне одбране која представља један од најстаријих института кривичног права, крајња нужда је као општи институт унесена тек у савремена кривична законодавства. Разлог је у томе што се акт отклањања опасности код крајње нужде састоји у повреди добра лица које, по правилу, није ни у каквој вези са наступелом опасношћу. Због тога што се ова установа кривичног права односи на веома различите ситуације у науци а и у законодавству појединих земаља су се појавила схватања да није могуће нити је оправдано све те случајеве третирати на исти начин, већ је потребно, у зависности од тога да ли се повређује добро мање или једнаке вредности у односу на оно које је спасено, правити разлику између

⁴⁴ Д. Јовашевић – Т. Хашимбеговић, *наведено дело*, стр. 117.

⁴⁵ З. Стојановић, *наведено дело*, стр. 149.

⁴⁶ F. Ваџић, *наведено дело*, стр. 222.

⁴⁷ КЗ СФРЈ из 1977. год. је предвиђао да нема крајње нужде ако је учинилац био дужан да се *изложи* опасности, док нови законик користи трајни глаголски облик (*излаже* опасности).

две врсте крајње нужде, једне која искључује противправност дела (где не постоји ни кривично дело у непотпуном, објективном смислу, јер не постоје сви елементи неправга) и друге која искључује кривицу.

Чињеница да је, како се то обично каже, код крајње нужде у сукобу право са правом, доводи и до строгих услова који се траже за постојање овог института а та је околност и основ за многа сукобљена схватања о питању правне природе крајње нужде, њених граница и оправданости. И поред свега тога модерна законодавства крајњу нужду сматрају разлогом искључења кривичног дела, јер невоља у којој се нашло једно лице из које је спас пронашло у повреди туђег добра оправдава и извињава учиниоца и његово дело, које право иначе забрањује, чини социјално прихватљивим и допуштеним.